

EPIGRAPHICA RIDITINA ANECDOTA

*Uz jedan davni nalaz kasnoantičkih grobova u Danilu Gornjem
(Veruše-Katuni)*

UDK 904:930.27(497.13) »652«
Izvorni znanstveni rad
Original Scientific Paper
Prilježeno: 19. IV. 1989.
Received:

Dr. Duje Rendić-Miočević
YU — 41000 Zagreb
Jugoslavenska akademija znanosti
i umjetnosti, Zrinski trg 11

Autor na temelju nove epigrafske građe s lokaliteta Danilo Gornje kraj Šibenika (uži lokalitet Katuni-Veruše), koja sadrži veći broj ilirskih imena dopunja svoj ranije obrađivani onomastikon riditsko-ilirskih, odnosno delmatskih, imena kojima je znatno obogaćen i opći ilirski fond poznatih antroponima. Riječ je o nalazima s natpisa (četiri titulusa) koji su bili u sklopu kasnoantičke grobne arhitekture — dva groba — u perifernim dijelovima poznatog ilirsko-delmatskog naselja *Rider* odnosno, u rimsko doba, *Municipium Riditarum*. Imena pripadaju kako osobnoj onomastici riditskih građana tako i njihovim rodovima, što je posebna karakteristika tog ilirskog naselja i njegova onomastičkog repertoara (sačuvana su osobna i rodovska imena uz vrlo zanimljive onomastičke formule koje slijede razvoj rimske onomastike). Uz nekoliko posve novih imena kao što su *Toto* (f.), *Stattus* (m.), *Sarnunia* (f.), tu su i brojna druga već poznata ilirska imena od kojih su neka također prvi put zajamčena na tlu Ridita. To je dalo prilike autoru da još jednom raspravi o pitanjima riditske onomastike (antroponimije) i njene povezanosti s onomastikom Delmata i Ilira uopće.

Danilo Gornje, u šibenskoj općini, sa svojim prostranim i plodnim poljem — nazvanim kao i samo naselje, koje mu je eponim, Danilsko polje, a oboje prema svecu-zaštitniku kojemu je posvećena i crkva na seoskom groblju¹ — danas je već dobro poznat arheološki lokalitet. Bogat je gotovo svim fazama čovjekova života u tim prostorima, od neolitičkih vremena do kasnoga srednjega vijeka. Tri su znatnija lokaliteta u tim prostorima koja su već odavna afirmirala prošlost Danilskog polja, a svaki sa svojim povijesnokronološkim i civilizacijskokulturnim obilježjima koja ga čine jedinstvenim u čitavoj istočnojadranskoj regiji. Danilo-Bitinj jedan

¹ Sv. Danijel.

je od prvih neolitičkih lokaliteta² otkriven i istraživana na dalmatinskom kopnu (karakteristični keramički oblici, najčešće interpretirani kao teriomorfni ritoni, tu su se prvi put pojavili obilježivši na poseban način »danijsku kulturu«³, koju također karakterizira bojena keramika, spiralna — posebno urezivana — ornamentika te bogata litička proizvodnja).

Dalje prema istoku, po sredini lanca ne osobito visokog gorja koje sa sjeverne strane štiti, i prati, Danilsko polje, na istaknutoj glavi poljem dominira Gradina, koja, kao brdsko naselje, živi od protohistorijskih vremena do kasne antike. Pod njom, u središtu polja, u rimsko je doba nastalo novo urbano naselje, grad u klasičnom smislu riječi, sagrađen po principima rimskog urbanizma. Bio je to iz izvora poznati *Municipium Riditarum*,⁴ naselje, kako mu naziv kaže, rimsko po svom upravnoorganizacijskom karakteru a ilirsko-delmatsko, dakle epihorsko, po etničkom sastavu svog živilja. Kako se u izvorima javlja i drugo ime riditskog naselja s tog istog područja, *Rider*⁵ — spominje se i kao *municipium Rider*⁶ (no međutim ne u organskoj sintagmi kako je to slučaj s *Municipium Riditarum*) — treba pretpostaviti da se gradinsko riditsko naselje zapravo zvalo *Rider*, pa je taj toponimski oblik, barem neko vrijeme, bio u upotrebi i za novosagrađeno naselje uz podnožje spomenutog gradinskog naselja, koje je također ušlo u sastav riditskog municipija i sa svojim autohtonim živiljem, od kojega se pretežno regrutiralo i stanovništvo samog municipalnog središta, ovome služilo i kao potencijalno zbežište, refugium (*montium refugia*, kako ih naziva Justin). Analogijom na neke poznate primjere iz klasičnog balkanskog areala — Akrokorint, Akrolissos — i ovaj smo »gornji« riditski grad — *si licet exemplis in parvis grandibus uti* (Ovid.) — u njegovoj paralelnoj funkciji s novim urbanim središtem zamislili kao nekakav »Akrorider«. Nesumnjivo je, međutim, da su stanovnici toga »Akroridera« i donjega Ridera (*Municipium Riditarum*) bili ilirsko-delmatski Riditi (*Riditae*⁷), pa se pod tim topo-etnonimom, koji se nerijetko javlja u izvorima, nesumnjivo kriju oba naselja, te je nemoguće uvijek odrediti na koji se od njih taj oblik odnosi.

² Prva sondažna istraživanja na tom lokalitetu, nakon slučajno otkrivenih keramičkih nalaza, proveo je potpisani, ali je dalja istraživanja prepustio jednom od poznatih stručnjaka za neolitičko razdoblje i svom kolegi prof. Josipu Korošcu iz Ljubljane, koji je, s njim zajedno, ili sam, lokalitet istraživao u nekoliko idućih godina i o tome objavio stručne publikacije.

³ Usp. J. Korošec, Nova neolitska kulturna grupa na području Jugoslavije, *VAHD*, LIV, Split 1952; *isti*, Neolitska naseobina u Danilu-Bitinju, Zagreb 1958; *isti*, Danilo in Danilska kultura, Ljubljana 1964. i dr.

⁴ Do naših terenskih istraživanja i iskopavanja, započetih 1951. godine, koja su dala prve potvrde za postojanje antičkog naselja na tom području, epigrafski nalazi bili su jedini, ali nesiguran indicij o njegovu postojanju na tom srednjodalmatinskom prostoru. Spominjemo ponajprije natpis *CIL III, 2776*, u kojemu se prvi put javlja ime toga municipija. Usp. o tome naš rad »Princeps Municipi Riditarum«, objavljen u *ARR*, II (Zagreb 1962), gdje su obrađeni svi izvori o tome.

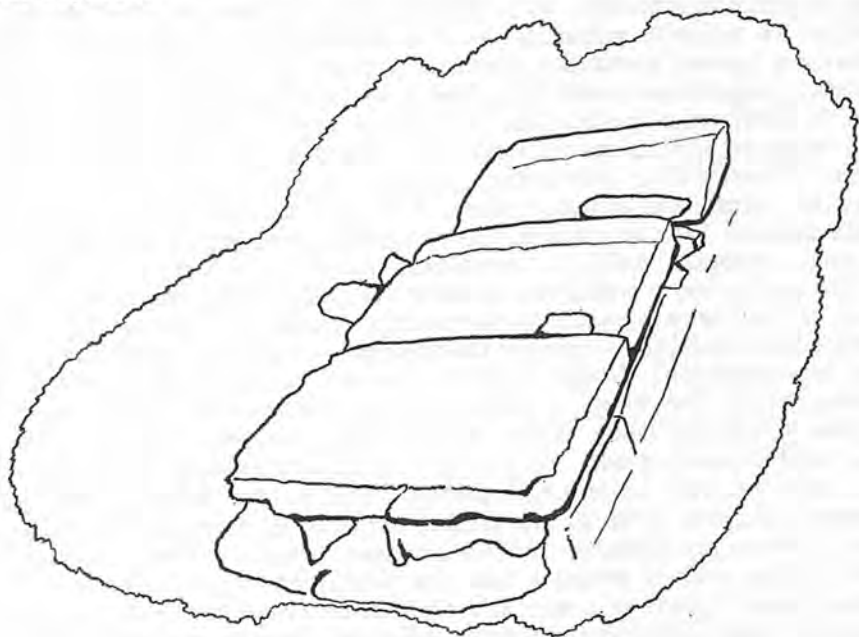
⁵ Usp. u Ravenata, V 14 (380, 18) i Guida (*Ridder*) 115 (542, 20).

⁶ *CIL III, 12815a*.

⁷ Usp. *CIL III, 3202*.

Bitinj, Gradina i Šematorij (naziv za seosko groblje s crkvom Sv. Danijela pod kojima su sačuvani ostaci antičkog municipija) nisu i jedini danilski arheološki lokaliteti. Već je ovdje spomenut i lokalitet Veruše, a uzanj i prostrano područje Katuna, koje u blagom visinskom gabaritu prati Danilsko polje s njegove južne, »morske« strane. Tu je, tik do Veruša, i lokalitet Gomilice, na kojemu su, kao i na ostalim imenovanim lokalitetima, pronađeni ostaci polururalne, prigradske stambene arhitekture. Uz njih je nađeno još većih ili manjih pratećih nekropola, od kojih je ona na Verušama obuhvaćala više desetaka grobova raznih tipova, pretežno iz faze inhumacije, no s pojedinačnim grobovima kremiranih pokojnika. To najbolje pokazuje — a to potvrđuju i pojedinačni prilozi u grobovima (novac, keramika, kovinski i drugi predmeti) — da je morala pripadati prijelaznom razdoblju, kao i da je, čini se, jedina dosad otkrivena u perifernim područjima antičkoga grada, morala imati donekle javni karakter. Jedna manja nekropola, također u kompleksu poluurbane odnosno polururalne arhitekture, pratila je liniju nekadašnjeg, danas uglavnom presušena potoka Dabra, koji je s istočne strane polja tekao prema zapadu. Ipak se najveća, no ni do danas još posve otkopana ni definirana nekropola nalazi u kompleksu grobljanske crkve Sv. Danijela. Razvila se, čini se, u središnjim prostorima nekadašnjeg municipija Ridita, nakon što su neke njegove monumentalne građevine, ponajprije ona što je pripadala gradskim — možda forumskim — termama, napuštene i oštećene, bile privedene drugoj funkciji, postavši sakralni objekt novog kršćanskog kulta. Oko njega, a kasnije i u njemu samome, počelo se s ukapanjem kristijaniziranog življa iz tog istog, arealom i karakterom već dosta izmijenjenog grada. Tu su i počeci ukapanjima na ovom prostoru, koja traju već više od jednog i po tisućljeća, gotovo kontinuirano, jer se nekropola rapidno širila prema istoku, smještajući se među ostatke stambene ili javne arhitekture, taložeći horizonte svojih grobova od kasnoantičkih, preko onih iz ranog i kasnijeg srednjega vijeka, takoreći do današnjeg dana. Oгледа se u više arheoloških, pa i recentnijih slojeva, koji su otežavali njeno istraživanje i kronološko definiranje, osobito kod grobova bez priloga ili bilo kakvog pratećeg materijala. Istina je, donji slojevi ove nekropole, koju bismo u toj njenoj najranijoj fazi radije morali nazivati cemeterijem jer pripada ranokršćanskoj epohi, kad se nekropola razvija oko kultnog odnosno sepulkralnokulturnog objekta, sadrže grobove — ili grobnice — građene suhozidnom tehnikom i od povećih kamenih blokova zatečenih *in situ*, u tom istom prostoru. Oni potječu od porušenih arhitektonskih zdanja ili pak od još starije grobne arhitekture, kojoj, međutim, nikada nismo uspjeli ući u trag iako su i takvi grobovi, pa i same, vjerojatno manje, nekropole morale postojati negdje neposredno uz ondašnje gradsko područje. Za razliku od spomenutog tipa kasnoantičke grobne arhitekture, srednjovjekovni se grobovi-grobnice odlikuju tehnikom zidanja od više redova manjih kamenih blokova, položenih horizontalno, a pokrivenih tankim kamenim pločama. Kasni srednji vijek upotrebljavao je ponovno veće kamene blokove, uglavnom neobrađene s izuzetkom kad se »graditelj« poslužio nekim u blizini zatečenim blokom koji mu je poslužio kao građa. Grobovi su pokriveni de-

bljim, neobrađenim kamenim pločama. Četvrtu kategoriju ili tip grobova čine postsrednjovjekovni grobovi. Oni idu do recentnih, koji se ne dadu ni pouzdano datirati ukoliko ne sadržavaju prepoznatljive priloge uz ukop pokojnika; eklektičkog su karaktera, te im tip odgovara — ako se tu uopće može govoriti o tipu — *ad hoc* oblikovanim grobnicama-kosturnicama (riječ je pretežno o grobnicama s više kostura, možda i iz ranijih ukopa) s građevnim elementima, uključujući tu i pokrov, gotovo megalitskih dimenzija, uglavnom reliktima nekih monumentalnih antičkih objekata.

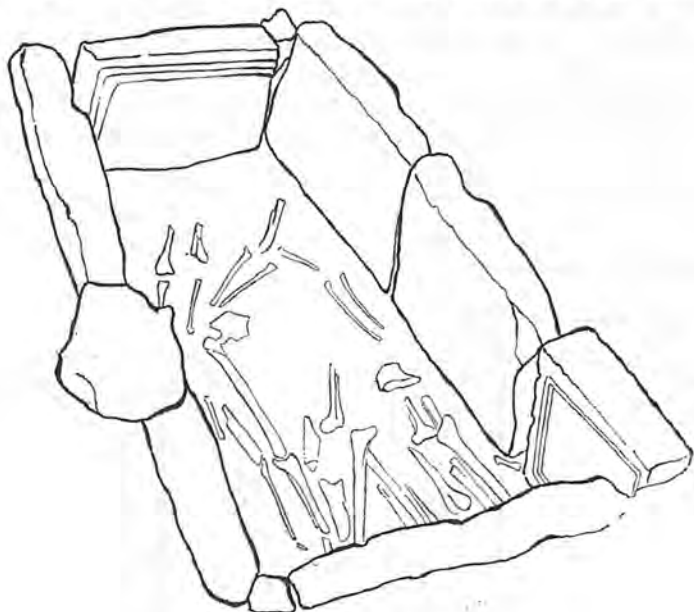

Sl. 1. grob br. 1, s pokrovom

I staro gradinsko naselje, predantički *Rider*, imalo je svojih gradinskih i podgradinskih (plato Mala glavica) nekropola kao i izoliranih grobova. No, ni tu jednoj organiziranoj nekropoli, koja bi se dala dovesti u vezu s naseljem *Ridita* iz vremena kad su oni ostavljali brojne pisane tragove na svojim malim, skromnim nadgrobniim spomenicima, titulusiima, nije se, također moglo ući u trag. A to im je, zapravo, unatoč njihovoj anonimnosti — bilo da je riječ o gradinskom *Rideru* ili o onom njegovu nasljedniku pod *Gradinom*, u polju (*Municipium Riditarum*) — najviše pronijelo glas kao nosiocima tog povijesnog i arheološkog lokaliteta. *Riditski* su natpisi u ogromnom postotku sačuvali toliko epihorskih, ilirskih (delmatskih, riditskih)⁸ imena i pridonijeli poznavanju ilirskog ono-

⁸ Preliminarna klasifikacija ilirske onomastičke građe s riditskog područja, koju smo proveli na osnovi poznavanja raspoloživa onomastičkog repertoara, po-

mastika da se danas s tim lokalitetom može usporediti jedino još antički Dirahij (Drač).⁹ Ovaj potonji je, za razliku od rimskodobnog Ridera, sačuvao ilirska onomastička svjedočanstva iz ranije, grčko-ilirske faze (pretežno iz 3/2. stoljeća pr. n. e.). Analitički osvrt na riditski fundus ilirske onomastike, kojim smo se bavili u više radova i rasprava, dan je posebno u raspravi *Onomasticon Reditinum*, objavljenoj u »Živoj antici«, 1971,¹⁰ (Ilirske onomastičke studije, III), gdje je riditska, epihorska, onomastička građa razvrstana u dvije kategorije, koje odgovaraju njezinu

Sl. 2. grob br. 1, bez pokrova

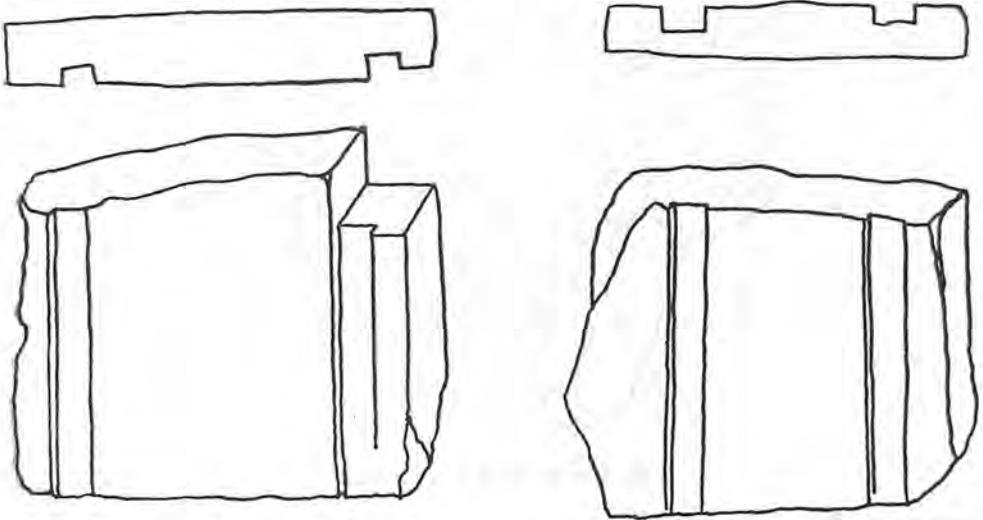
kazala je da se u toj građi nalaze kako imena poznata na čitavom ilirskom etničkom prostoru tako i ona koja se javljaju samo na užem, delmatskom etničkom prostoru, te ih takvima smijemo i definirati, a također i antroponimi koji zasad nemaju analogija izvan teritorija Redita. R. Katičić je, ne povezujući repertoarnu tradiciju ilirske onomastike s etničkim prostorima, svoju podjelu u dvije temeljne skupine izveo na bazi šireg, globalnog teritorijalnog prostranstva: Die illyrischen Personennamen in ihrem südöstlichen Verbreitungsgebiet (*Živa antika*, 13, 1963, sv. 1) i Das Mitteldalmatische Namengebiet (*ibid.*, 12, 1962, sv. 2).

⁹ O ilirskoj nekropoli te negdašnje korintsko-korkirejske kolonije (Epidamnos, kasnije identificiran s Dirahijem — *Dyrrhachion*) — prvi je izvjestio V. Toçi objavivši veći dio spomenute epigrafske građe. Usp. njegov rad *Inscriptions et reliefs de la nécropole de Dyrrah (Dyrrhachium)*, *Studia Albanica*, II, 1965, sv. 2. Od istog autora je i rad *La population illyrienne de Dyrrhachion à la lumière des données historiques et archéologiques*, *Iliria*, IV, 1976, sv. 1; O dirahijskim ilirskim imenima s natpisa iz tamošnje nekropole pisao je i C. De Simone, *Le iscrizioni della necropoli di Durazzo — Nuove osservazioni*, *Studia Albanica*, 1975, sv. 2.

¹⁰ *Ž. A.*, XXI, sv. 1.

funkcionalnom značenju u lokalnoj imenskoj formuli — gentilnim (ro-
dovsko-obiteljskim) i osobnim imenima (*cognomina*).

Mnogi takvi natpisi s ilirskom onomastičkom građom, u novije vri-
jeme, otkako se vode sustavna istraživanja (iskopavanja, rekognosciranja)
na području Danila Gornjeg ili u njegovoj okolini,¹¹ došli su na vidjelo
pojedinačno, izolirano, a drugi opet u više primjeraka, no svi kao rezul-
tat reutilizacije starijih sepulkralnih spomenika u konstrukcijama mla-
đih grobova (grobnica), pa ih je u jednom takvom sretnom nalazu — a
ti nisu bili ni tako rijetki — znalo biti i po nekoliko skupa. Možda je
to bila i indikacija da su zajedno i doneseni s određena mjesta, iz neke
— kako je već rečeno — nama nedohvatljive starije nekropole, kakvih
postojanje moramo pretpostaviti uz manje naseobinske cjeline, rodovske
zajednice i slično. Tipologija grobnih spomenika u njima varira.¹²

Sl. 3. Kameni ulomci (*spolia*) u konstrukciji groba br. 2

¹¹ Iskopavanja su se obavljala, uz manje prekide, među kojima je i najno-
viji ovih posljednjih nekoliko godina, puna tri desetljeća, a započeta su još u
ranim pedesetim godinama.

¹² Posebnost riditskih sepulkralnih spomenika, u okviru opće rimske tipolo-
gije, vidimo prije svega u već spomenutim titulusima, potpuno lišenim bilo ka-
kvih arhitektonskih elemenata, a onda i u kamenim osuarijima (urnama) tipa,
kako smo ih nazvali, minisarkofaga ili drukčije impostiranih četvrtastih tvorevi-
na. Kao što kod titulusa kao izvorniji epihorski tip prepoznamo one koji se pri-
bližavaju obliku čistog kvadrata — ali među njih ubrajamo i one vertikalnog
pačetvorinskog oblika — tako u osuarije, kamena sahranilišta ostataka spalje-
nog pokojnika, tipične za ovu sredinu, ubrajamo one vertikalnog usmjerenja, ko-
ji se svojim obličjem približavaju vanjskom liku cipusa. Dakako, moramo pre-
tpostaviti i kod jednih i kod drugih spomenika niz međuoblika i međutipova, što
dijelom potvrđuju i sami nalazi.

Tijekom početnih iskopavanja spomenute već antičke nekropole na lokalitetu Veruše-Gomilice davne još 1952. godine (sustavna iskopavanja izvršena su 1953. godine) bili smo upozoreni na još nekoliko lokaliteta koji su, vjerojatno, sadržavali antičke grobove, sudeći prema dobivenim obavještenjima da plug prilikom plitkog oranja zapinje za veće kamene blokove ili ploče. Provedena sondažna istraživanja na jednom od tih lokaliteta — na njivi ondašnjeg vlasnika Vice Raka pok. Ante, koja se nalazila s druge, tj. južne, strane seoskog puta nasuprot istraživanom lokalitetu u Verušama — nešto malo zapadnije od njega — dala su, doista, očekivane nalaze: dva, suhozidno konstruirana, groba približne orijentacije Z-I. Jedan od njih bio je pokriven kamenim pločama (sekundarne upotrebe), a drugi je nađen bez pokrova, koji je vjerojatno prilikom ranijih oranja bio odstranjen. Oba su groba, jedan nedaleko od drugoga, bila istog oblika — izdužena pravokutnika — i konstrukcije, koju je oblikovao suhozidni način gradnje, za koju su mahom bili upotrijebljeni nekadašnji nadgrobni spomenici (titulusi i drugi) ili reutilizirani obrađeni kameni blokovi.

Grob br. 1, bio je pokriven nizom od tri više-manje istovjetna četverokutna, masivna, poklopca poznatog tipa poklopaca riditskih urna oblika minisarkofaga; dva su bila sedlasta, tj. u obliku krova na dvije vode (bez ugaonih akroterija), a treći je bio jednostavnije obrade, te mu je gornja površina bila gotovo ravna, tek blago zaobljena. Približno su istih dimenzija: 80 x 68 x 18 cm, 78 x 70 x 14 cm i 81 x 62 x 12 cm (ravni poklopac). Konstrukciju grobova činilo je sedam kamenih ploča približno iste visine. Sjevernu stranu groba formirale su tri, a južnu dvije ploče odnosno kamena bloka, a po jedna ploča (blok) zatvarala je grob s obje njegove uže strane, do uzglavlja i do stopala. Citav tako oblikovan grob bio je dug oko dva metra, točnije (zbog nepravilnosti u njegovoj konstrukciji dimenzije sjeverne i južne strane ponešto se razlikuju) 195—203 cm.

Među spomenutim kamenim pločama, koje su tu odreda bile kao spolia s nekih prijašnjih nestalih konstrukcija, nalazila su se i dva nadgrobna spomenika tipa titulusa, oba okrenuta prema unutrašnjoj strani groba. Jedan od tih (A), u položenu stavu, zatvarao je istočni kraj groba a drugi (B) bio je ugrađen uspravno u njegovo sjeverno obziđe, tik uzglavlja. Svojim se oblikom ova dva titulusa donekle razlikuju, iako oba pripadaju opisanoj tipologiji riditskih nadgrobničkih spomenika te kategorije, koji su tu dominantni s obzirom na slabiju zastupljenost drugih tipova nadgrobničkih spomenika. Titulus A, u obliku gotovo kvadratne ploče, pripada ipak češće zastupljenom tipu među riditskim titulusima, koje možemo smatrati više lokalnim, autohtonim tipom, za razliku od titulusa B, koji je izdužena oblika, vertikalne impostacije, u kojemu ćemo već naći neke srodne elemente s rimskom tradicijom tog tipa sepulkralnih spomenika. To još više potenciraju znatno veće dimenzije spomenika kao i slobodan, neispisan prostor njegova natpisnog polja, unutar profilacije. Ovaj potonji titulus uz to je i dosta oštećen; nedostaje mu gornji dio natpisnog polja, s profilacijom, te donji desni ugao. Natpisno polje u oba titulusa uokvireno je sličnom, jednostavnom, ali zanatski dobro iz-

vedenom profilacijom, koja je, ipak, kod titulusa *A* na nešto većoj tehničko-zanatskoj razini, a to se može kazati i za obradu i izvedbu čitava spomenika.

Spomenici

1. *Titulus A* (T. V, 1)

Dimenzije: visina 48 cm, širina 35,5 cm, debljina 12 cm.

Unutar plastično oblikovane profilacije, koja ne prati jednoliko vanjske linije spomenika, uklesan je jednostavan epitaf umrle mlade Riditkinje, koji sadrži samo njena imena, godine života i ranocarsku rimsku sepulkralnu formulu. Epitaf je raspoređen u pet redaka nejednake visine slova:

TOTO·SAR

NVNIA ·

STATTI·F· AN

XXXV

H S·E

Toto Sar/nunia / Statti f(ilia) an(norum) / XXXV / H(ic) s(ita) e(st)

Većim slovima ispisana su imena pokojnice (*Toto Sarnunia* — 1. i 2. redak) te godine života (4. redak), dok su manjim slovima izraženi pokojničin patronimik¹³ (filijacija — 3. redak) i zaključna sepulkralna formula (5. redak). U natpisu su označeni i veoma lijepo oblikovani znakovi distinkcija, poput vrška strelice (valjda stilizirane hedere), no nisu dosljedno provedeni: nedostaju iza kratice *an(norum)* (3. redak), brojke godina (*xxxv* — 4. redak) i iza prve kratice sepulkralne formule: *h(ic)* (5. redak).

Titulus još pripada 1. stoljeću. Prema spomenutim i nekim drugim epigrafskim karakteristikama reklo bi se ne i najkasnijim njegovim desetljećima, no sigurno je da potječe iz vremena postojanja rimskog municipija (*Municipium Riditarum*),¹⁴ kad se i među domorodačkim njegovim stanovništvom, s ograničenim civitetom¹⁵ i njegovim pravnim i gra-

¹³ Opredijelili smo se ovaj onomastički elemenat kod ovakvih tipova epihorskih formula radije nazivati patronimikom — onim što on doista jest u društvenom i pravnom kontekstu — negoli filijacijom, na koju podsjeća samo u formalnom pogledu rimski način izražavanja oćinstva. Dvojni naziv, koji ovdje ponekad alternativno upotrebljavamo, hoće samo da ukaže na prividnu dvoznačnost tog rodovsko-obiteljskog pravnog pojma.

¹⁴ To je bilo najkasnije za Flavijevaca, kad su i mnoga druga predrimska naselja na jadranskoj obali dobila municipalni status, a njihovi građani civitet. No, treba ozbiljno razmotriti i mogućnost da je *Rider* taj status zadobio još za Klaudivjevaca, jer se to carsko ime, kao gentilicij, tu javlja i u ranijim natpisima. (*Claudia Tib. fil.* javlja se na natpisu CIL III 2776, na kojemu se spominje *princeps Delmatarum*, valjda njen dvadesetdvođodšnji sin?).

¹⁵ *ius Latinum minus* davalo je, kako pretpostavlja J. J. Wilkes (Dalmatia, London 1969, 241), pravo samo magistratima da automatski steknu puno građansko pravo, dok su gradski vijećnici (dekurioni) ostali *peregrini*, čuvajući svoja izvorna epihorska imena i tradicijsku onomastičku formulu. Još je Mommsen u CIL III, uz br. 2774, o tome pisao »... hoc oppidum quamquam municipii iure

đanskim oblicima, već bila razvila i afirmirala dvoimena — zapravo tročlana (epihorska) riditska imenska formula s rodovskim imenom kao temeljnim njenim dijelom (osobno ime, rodovsko ime i »filijacija« — patronimik),¹⁶ Kad je riječ o novoformiranim, epihorskim, rodovskim imenima, koja su obilježavala također i pojedine riditske obitelji unutar istoga roda, valja istaći da su pretežno bila patronimičkog karaktera, što je lako pratiti na samim riditskim natpisima, koji nas zorno upoznavaju s nizom osobnih imena koja su se sukcesivno, preko patronimika, preobrazila u stalna rodovska imena.¹⁷

Sva su tri imena koja se javljaju u ovom natpisu — osobno *Toto* (fem.), rodovsko *Sarnunia* i patronimik (filijacija) *Stattus* — nova, odnosno dosad nepoznata u ilirskoj onomastici,¹⁸ barem u oblicima u kojima su nam u ovom epigrafskom tekstu predana. I žensko osobno ime *Toto* (gen. oblik morao je glasiti *Totonis*), koje pripada istoj skupini ženskih imena slične tvorbe — *Tato*, *Tito* (i *Titto*) te *Dasto*, *Panto*¹⁹ i sl. (riječ je o imenima tvorenim sufiksom -ōn-) — *hapax* je kao i muško ime *Stattus*, koje je tu u funkciji patronimika-filijacije. Ako ono dosad nije bilo registrirano — a moglo bi se očekivati isto (?) ime bez geminiranog konsonanta (usp. *Tito* i *Titto*) — od njega potječu rodovska imena *Staticus*, -a, *Statinius*, -a, *Statanius*, -a, poznata s riditskih natpisa

donatum et ad formam rei publicae Latinae ordinatum tamen non fuisse civium Romanorum».

¹⁶ Nakon dvočlane formule, koja je sadržavala samo osobno ime i patronimik izražen poput rimske filijacije (primjeri: *Iettus Desantis* CIL III 2768, *Tritano Lavi* f. CIL III 2792) — a koja se tek i smije nazivati »formulom« — Riditi su izgradili svoj poseban onomastički sustav, u kojemu je onomastička formula, valjda utjecajem rimskog dvoimenog odnosno troimenog sustava, obogaćena novim elementom, kolektivnim rodovskim (i obiteljskim) imenom. Tako nastaje njihova dvoimena formula — s osobnim i rodovskim imenom — koja se javlja u dva, najvjerojatnije dijakronijska, oblika: kao dvočlana (primjer: *Apludus Statiscus* CIL III 2773) i kao tročlana formula (primjer: *Aplis Lunnicus Triti* f. CIL III 6412, *Turo Statica Aplinis* CIL III 2795). Pravom riditskom formulom koja proizlazi iz društveno-političkog i pravnog statusa Ridita u novoformiranoj balkanskoj provinciji jest ova potonja, čije su epigrafske potvrde i daleko najbrojnije. O tome, kao i o razvoju onomastičke formule u Ilira općenito, usp. naše radove Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije, VAHD, LII, 1935—49, Prilog 3, Split 1950; Illyrica, Zum Problem der illyrischen onomastischen Formel in römischer Zeit, *Archaeologia Jugoslavica*, II, 1956; Ilirske onomastičke studije, III; Onomasticon Riditinum, *Živa antika*, XXI, 1971, sv. 1; za ilirska rodovska imena posebno usp. i Ilirske onomastičke studije, I; Porodična i rodovska imena u onomastici balkanskih Ilira, *Živa antika*, X, 1960, sv. 1—2.

¹⁷ *Bardurius*, -ia (*Bardus*), *Bubanius*, -ia (*Bubas* (?), -antis, *Culius*, -ia, (*Culus*, *Culo*), *Germanicus*, -a (*Germanus*), *Sarnunius*, -ia (*Sarnus*, iz *Promone* (?)) te iz dalekog Carnuntuma), *Statanius*, -ia, *Statinius*, -ia, *Staticus*, -a (*Stattus*, *Stato*), *Varierius*, -ia (*Varrus* ili *Varro*) i dr.

¹⁸ Iako natpisi o kojima je riječ dosad nisu bili objavljeni, onomastičke se grada iz njih, kao izuzetno važna, našla u nekim novijim leksicima ili priručnicima — a također i radovima — o ilirskoj onomastici, pa ih tako registrira i naš citirani *Onomasticon Riditinum* (v. bilj. 16). Stoga ovdje o njima više neće biti riječi.

¹⁹ Za ta imena usp. A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, B. I, Wien 1957, s. vv.

(usp. i *Statarius*, -a izvan riditskog područja,²⁰ ali nesumnjivo s njime u vezi), što pretpostavku i o njegovu postojanju kao osobnog imena čini više nego opravdanom. Rodovsko ime *Sarnunia* (*Sarnunius*, -a), kojega je ovo prva potvrda, također dopušta pretpostavku da je na tom prostoru živjelo i osobno ime iz kojega je ono izvedeno (*Sarnus*?). Taj je oblik dosad poznat i u dalekoj Panoniji²¹ (*Carnuntum*, Gornja Panonija), a čini se da se javlja i u Riditima nedalekoj Promoni,²² pa bismo ga, preliminarno i uvjetno, mogli smatrati panonsko-iliričkim (Ilirik), ukoliko ne i panonskim i ilirskim (delmatskim?), što će tek neke nove potvrde ili nalazi moći pokazati. Pri tome, dakako, treba imati u vidu i neke topografske potvrde koje se odnose na područja stare Iliride odnosno Ilirika.^{22a}

2. *Titulus B* (T. VI, 1)

Dimenzije: visina (sačuvanog dijela titulusa) 56 cm, širina 50,8 cm, debljina 8,5 cm.

Titulus vertikalno impostiran, kako je naprijed rečeno, nije kompletno sačuvan kao ni natpis — epitaf — uklesan u njegovu gornjem dijelu. Natpisno polje uokvireno je vrlo solidno izrađenom plastičnom profilacijom, koja ovdje potpuno slijedi linije okvira titulusa, čineći s okvirnim pojasom jedinstvenu dekoraciju. Valja pretpostaviti da je i gornji dio titulusa, koji nedostaje, bio jednako oblikovan, što spomeniku i daje spomenuti karakter, razlikujući ga od stele ili pak steloidnog titulusa kakvih je na ovom lokalitetu također bilo. Sačuvani dio epitafa obuhvaća sedam redaka (prvi od njih tek je prepoznatljiv po jedva razbirljivim tragovima dvaju-triju slova, koja su nesumnjivo pripadala osobnom imenu jednog od pokojnika iz ovog epitafa, a čije rodovsko ime slijedi u idućem, tj. prvom sačuvanom retku). Djelomično izlizana slova u 2. i 3. retku otežavaju i druge neke lekcije natpisa. Donosimo ga prema našoj interpretaciji:

STATAN...	
ET·TRITA	.../..... /Statan[io]/ et Trita/noni con(iugi)
NONI·CON·	⁵ eius Panto / Statania / f(ilia) p(arentibus)
5 EIVS·PANTO	b(ene) m(erentibus) pos(uit)
STATANIA·	
F·P·B·M·POS·	

Veličina slova, koja su dosta manja od onih s prethodnog titulusa, lagano opada od početka prema kraju natpisa, te je očito da klesar nije vodio računa o cjelovitosti imena (primjer: 3/4 redak: *Trita/noni*). Reci

²⁰ Najbliži je primjer iz okolice Trogira (*Siculi*; *Bull. dalm.*, 34, 50) — onomastički repertoar kao i formula tipični su riditski — a drugi je primjer iz dalekih Pljevalja, CIL III 8323, čiji natpisi pokazuju neospornu onomastičku srodnost s onima iz područja Ridita.

²¹ CIL III 4501.

²² Natpis je sačuvan u fragmentarnom obliku: *Panius (?) / Sarnu...* (VAHD, LV, 1953, 262, br. 16).

^{22a} Usp. topoetnonime *Sarnuntum*, *Sarnoates*, *Sarniensis*, Mayer sp. dj., s. vv.

nisu odveć brižljivo slagani, te svi ne počinju od iste vertikalne linije (*stoichedon*), a za tekst nije iskorišten ni sav slobodan prostor u njima, na desnoj strani, te je tekst pomalo ekscentričan. Za distinkcije upotrijebljeni su mali trokutasti znakovi, koji su dosta konzekventno provedeni (izuzev iza imena *Panto* u 5. retku, tj. na kraju natpisa).

I ovaj natpis pripada 1. stoljeću, sudeći ponajprije prema karakteru pisma u kojemu ima slova (primjerice *A*, *P*, *T*) koja na to upućuju. S obzirom na manjkavost gornjeg dijela ne da se zaključiti je li na početku epitafa stajala posvetna formula *D(is) M(anibus)*, što bi mogao biti element i kasnijeg datiranja titulusa.²³

Epitaf pripada dvjema osobama, riditskim građanima, bračnom paru . . . Stataniju i njegovoj supruzi Tritanoni, a postavila im ga je kći *Panto* Statania, čije je ime u natpisu jedino sačuvano u punoj predanoj formuli. Osobno ime pokojnika Statanija (*Statanius*)²⁴ u oštećenom se natpisu nažalost nije sačuvalo, ali bi se moglo pretpostaviti budući da se ono jedino moralo nalaziti u 1. (?) retku, da je bilo jedno od duljih riditskih imena.²⁵ Ako su naša nagađanja da su drugo i treće slovo toga imena — sudeći prema preostacima slova — *AR* odnosno *RA* točna, trebalo bi pomišljati na neki još nepotvrđeni antroponim — osobno ime — na tlu Ridita, jer imena s takvim glasovnim parom na spomenutom mjestu tu još nemamo (možda *Bardus*, od kojega je, kako smo vidjeli, načinjeno rodovsko ime *Bardurius* (br. 3). Rodovsko ime *Statanius*, -a, koje se na ovom natpisu dvaput javlja, bilo je i prvi njegov spomen u ilirskoj onomastici uopće. Jedan kasniji nalaz, također s područja Ridita, dao je za nj novu potvrdu (*Aplis Turi St a t a n i*).²⁶ Ime pokojnice, Statanijeve supruge, *Tritano*, već je poznato s riditskih natpisa, a tako isto i ime dedikantice, kćeri pokojnikâ, *Pantone* (*Panto*).²⁷

Onomastička formula prezentirana je u ovom titulusu sa svoja dva tipa: osobno ime samo te u sintagmi s rodovskim imenom²⁸ (u formuli

²³ Iako formalno pretpostavljamo da je natpis imao pet redaka, dopuštamo i mogućnost da ih je bilo šest. Ako ih je doista bilo šest, onda je prvi redak morao sadržavati samo posvetnu formulu jer je za osobno ime, koje je prethodilo rodovskome (*Statanius*), bio dovoljan samo jedan redak. Kasnijem datiranju ovoga titulusa, u okviru prvoga stoljeća, pa i nešto malo kasnije, ne bi se protivio ni njegov oblik kao ni sadržaj, s nizom formula i kratice na kraju.

²⁴ To je ime, koje se u ovom natpisu dvaput spominje, poznato s još jednog riditskog natpisa (*Diadora*, 2, 229, br. 5).

²⁵ Među takva potencijalna dulja osobna imena — većinom složene tvorbe, mogli bismo spomenuti *Pladomenus*, *Nomeditus*, *Scenobarbus* i slična imena, no čini se da nijedno od njih ne dolazi u obzir budući se od tog imena naziru samo okrajci slova *AR* ili *RA*, a među poznatim riditskim imenima nema nijedno koje bi sadržavalo pri početku takvu glasovnu sintagmu. Možda bi ovdje doista trebalo pretpostaviti toliko traženi u Ridita antroponim *Bardus* ili pak *Sarnus*, o čemu je bilo riječi naprijed. U tom bismo slučaju imali u natpisu kraće osobno ime i do kraja neispunjen redak, što, dakako, nije izuzetak.

²⁶ *Diadora*, 2, 229, br. 5.

²⁷ Usp. A. Mayer, sp. dj., s. vv. i naš *Onomasticon Riditinum*, 167. i d.

²⁸ Riječ je, dakle, o jednoimenom (jednočlanom) i dvoimenom sustavu (dvočlanog tipa tj. bez patronimika). Ta formula odgovara našoj shemi II A, odnosno dvoimenom sustavu A po revidiranoj klasifikaciji (Illyrica).

muškarca i žene) no prvi »tip« ovdje možda i nije predstavnik tog — iskonskog — načina izražavanja imena, već samo skraćeni oblik složenije formule, iako se tome, donekle, protivi sintaksa imena u čitavom ovom natpisu. Ime, naime, pokojnice Tritanone (*Tritano*), za razliku od imenâ njena supruga i kćeri, u formuli kojih je sadržano rodovsko ime (*Statanius*, -a), u natpisu se javlja bez toga onomastičkog elementa; on je tu također trebao biti spomenut kao i u oba druga slučaja, osobito ako je Tritanona pripadala — kao supruga — drugome rodu, što je bila normalna praksa kao i u rimskom obiteljskom pravu. Ovakvo smo ostali prikraćeni u spoznaji je li Tritanona pripadala rodu Statanijâ — a to je trebalo biti označeno kao i u slučaju njene kćeri — ili nekom drugom rodu (što je isto tako moralo biti navedeno) ili je njeno mjesto u riditskom društvu bilo takve naravi da se njezina onomastička formula nije uzdigla do stupnja u kojemu se, uz osobno ime, navodilo i rodovsko. Nekom je rodu u organizaciji riditskog društva valjda ipak pripadala.

U spomenutoj dvoimenoj formuli — osobno ime s rodovskim imenom — ovdje nedostaje patronimik (filijacija) koji bismo očekivali, a koji smo već imali u prethodnom titulusu (br. 1), jer je on sastavni dio najrazvijenijeg tipa riditske formule — kojemu smo po tome i dali naziv »riditski« — prepoznajući u toj formuli tročlani karakter. To bismo svakako bili očekivali u formuli kojom nam se predstavlja prvi pokojnik, otac [.....] Statanije, pa bismo stoga morali zaključiti da onomastička slika koju nam nudi ovaj titulus ne predstavlja još završnu fazu u razvoju riditske onomastike, a to znači i riditskog društva i njegova prilagodavanja rimskim normama. I to bi bio jedan od razloga zašto ovaj titulus datiramo nešto kasnije od prethodnoga.

Grob br. 2, koji se nalazio malo sjevernije od prethodnoga, zatečen je bez pokrovnih ploča; bio je potpuno otkriven i ispunjen zemljom, a nedostajala mu je i jedna bočna ploča s južne strane. Izvorna konstrukcija groba sadržavala je sa svake uzdužne strane po tri kamene ploče nejednakih dimenzija i obrade, među kojima i dva titulusa (*C* i *D*). Uže strane groba zatvarala je sa zapadne strane — do uzglavlja — tanja kamena ploča, a s istočne lijepo obrađeni blok od bijelog vapnenca, koji je pripadao poklopcu jedne bogatije urne već spomenutog riditskog tipa minisarkofaga. Od tog je poklopca sačuvan prednji dio — u obliku zabata, s reljefnom dekoracijom — ali nepotpuno (obijeni krajevi). Dekorirani zabat bio je ugrađen s licem prema unutrašnjosti groba i sa sljemenom prema dolje. Oba titulusa bila su ugrađena u grob u horizontalnom, »nefunkcionalnom« položaju, s natpisom prema vani.

3. *Titulus C* (T. V, 2)

Dimenzije: visina 57 cm, širina 41 cm, debljina 10—12 cm.

Titulus je u svakom pogledu (oblikovanje i izrada, plastična dekoracija, duktus te izvedba slova i dr.) ispod kvalitete prethodnih, što indicira i drugu ruku majstora-klesara, odnosno radionice. Natpisno polje uokvireno je dosta jednostavnom dvostrukom profilacijom, koja nije ni posve pravilna ni centrirana u odnosu na površinu titulusa. Donji dio

titulusa, grube fature, deblji je od glavnine spomenika, a služio je za njegovo usađivanje u zemlju ili u posebnu bazu.

Epitaf je bio postavljen na grobu jednog osamdesetogodišnjeg žitelja Ridera. Bio je raspoređen u šest redaka, od kojih prvi nije ispunjen do kraja, a posljednji ne počinje od linije koju predviđa natpisno polje. Najveća slova u epitafu su u 1. retku, a najmanja u 5. retku; ostala, srednje veličine, približno su jednaka u svim drugim recima. Tekst nije svugdje dovoljno jasan, osobito pri kraju epitafa, gdje su dane neke manje poznate grafičke vrijednosti ili nedosljednosti u pisanju, koje smo pokušali sanirati. Distinkcija — u obliku točke — označena je samo iza kratice *fil(ius)* u 4. retku.

APLINI

BARDVRIO

PLADOMENI

FIL·AN LXXX

5 TVRVVS ET·)(XT·O

FILIS FEC

Aplini / Bardurio / Pladomeni / fil(io)

an(norum) LXXX / Turus e(t) (Se)x(t)o /

fili(S) (?) fec(erunt)

Pokojnik nosi poznatu riditsku onomastičku formulu — tipa II Bb. Za razliku od pokojnika, koji je predstavljen punom onomastičkom formulom, njegova su djeca, dedikanti, sin i kći, označeni samo osobnim imenom (tip I A), što je lako protumačiti obiteljskom intimnošću kao i činjenicom da njihovo rodovsko ime sadrži već spomenuta očeva imenska formula (iako smo, dakako, u prethodnom natpisu imali primjer i drukčijeg pristupa istom problemu). Od svih imena iz ovog titulusa kao novo u riditskom onomastičkom repertoaru ističemo samo *Sexto* (osobno ime, fem.) — ako smo ga dobro restituirali — i *Bardurius* (rodovsko ime). Prvo je ime inače dobro poznato u Delmata,²⁹ a drugo je uopće *hapax*. Osobno ime pokojnika, *Aplis*, jest par excellence riditsko ime, gdje je vrlo često.³⁰ Ostale potvrde toga imena, izvan riditskog područja, pa i neke prostorno od njega dosta udaljene, kao da pokazuju neke očite veze tih nalazišta s ovim istaknutim delmatskim središtem.³¹ *Pladomenus* je također jedno od poznatijih riditskih imena, te se, kao i *Aplis*, ima smatrati jednom od osobitosti lokalnog onomastičkog repertoara. I njegova pojava izvan toga prostora trebala bi naći objašnjenje u određenim vezama tih nalazišta s područjem Ridita. Na kraju, ime *Turus*, koje ima svoj ženski pendant u obliku *Turo*, također je često u onomastičkom repertoaru Ridita, no ono je ipak šireg dijapazona, te ga treba ubrojiti u

²⁹ Usp. A. Mayer, sp. dj., s. v.; D. Rendić-Miočević, Onomastička pitanja s teritorija ilirskih Dalmata, *Glasnik, Z. M. S.*, n. s. VI 1951, 33—47. Nije izvjesno javlja li se i u Ridita, gdje u jednom natpisu imamo oblik *Sexto (Sexto Lic... Pinsi f., CIL III 13246)*; no to bi mogao biti i dativ muškog imena *Sextus*, koje je iz natpisâ poznatije.

³⁰ Usp. naš *Onomasticon Riditinum*, 167, gdje su dane sve potvrde toga imena uz rodovska imena s kojima se javljaju. Upućujemo i na poseban rad koji smo posvetili rimskim kalkovima toga imena koji se javljaju na riditskim spomenicima (Ilirske onomastičke studije, II, *Živa antika*, XIII—XIV, 1964).

³¹ I opet je riječ o antičkom naselju u Pljevljima, na čijim se natpisima javljaju imena iz riditskog onomastičkog repertoara.

popularnija delmatska imena, iako ga nalazimo i izvan spomenutog područja. To se isto može reći i za dublete *Sextus (Sestus) — Sexto* (fem.) šire, delmatske, upotrebe.³² Lekcija *Sexto* (5. redak), kako je rečeno, nije sasvim pouzdana jer se na mjestu dvaju prvih slova (SE) nalaze dva antitetski postavljena znaka X, a mjesto grafema T stoji I, kao i u vezniku *et*, koji tom imenu prethodi. Imajući u vidu pak to da je grafički lik teksta 5. i 6. retka znatno drukčiji od onoga iz prva četiri retka koja se odnose na pokojnika — a i ta dva retka sadržavaju grafeme nejednaka duktusa, veličine i pravilnosti — moglo bi se također pretpostaviti da su naknadno uklesana i da ne pripadaju izvornom epitafu. U tom slučaju moguća su i drukčija tumačenja, a dakako i saniranja, podataka što ih oni sadrže (posebno onaj »dativni« oblik *FILIS*, koji je nerazjašnjev).³³

I ovaj titulus po svojim onomastičkim i epigrafskim osobitostima — uz izuzetak spomenutih deformacija u dvama zadnjim recima — vremenski ide u isto šire razdoblje u koje i prva dva titulusa, tj. u 1. stoljeće, u kojem je nastala i razvijala se riditska nekropola predmunicipalne i rane municipalne faze.³⁴

4. *Titulus D* (T. VI, 2)

Dimenzije: visina oko 32,5 cm (neravno dno), širina 27,5 cm, debljina 6,5 cm.

Titulus pripada onom karakterističnom tipu riditskih sepulkralnih spomenika koji se predstavljaju kvadratoidnom formom svoga pročelja ili joj se — kao što je to ovdje slučaj — maksimalno približavaju. (Ovdje je u visinu titulusa uračunat i dio, posve neobrađen, koji je vjerojatno bio ukopan u svoju bazu — ili u zemlju — te je bio nevidljiv).

Od svih ovdje obrađivanih titulusa ovaj djeluje najrudimentalnije i kao da nije proizišao iz neke solidnije klesarske radionice, poput prethodnih, bez obzira na određenu gradaciju u njihovoj kvaliteti. Jedino kod ovog titulusa profilacija je jednostruko modelirana, gotovo je izražena plošno, djelujući poput vrpce, a određena plastičnost spomenika odražava se u laganom udubljenju natpisnog polja unutar profilacije. Profilacija ni kod ovoga spomenika ne prati strogo njegove vanjske linije, a to se posebno ogleda kod donjeg dijela spomenika, koji, iako je tu dobrobrano i oštećen — uostalom kao i čitav mu desni dio — predstavlja, čini se, onaj njegov dio kojim je, izvorno, vjerojatno bio usađen u zemlju. Površina titulusa izvan natpisnog polja, odnosno profilacije, bila

³² Za sva spomenuta imena usp. A. Mayer, sp. dj., s. vv. i naš *Onomasticon Riditinum*, s. vv.

³³ Najprihvatljivije rješenje bilo bi ono koje smo ovdje i predložili, tj. da grafem S odvojimo od *fili*, te da ga smatramo bilo klesarovom greškom, bilo pak da ga pokušamo protumačiti kraticom neke standardne formule na kraju natpisa, za što, međutim, nismo našli zadovoljavajućeg rješenja (možda *sibi*, *sui* ili nešto slično, ali uglavnom nesuvislo).

³⁴ Govorimo tu o nekropoli (u singularu), čisto generički, jer je vjerojatnije pomišljati na niz manjih, lokalnih nekropola.

je grubo obrađena klesarskim oruđem, da bi bila u kontrastu s glatkom površinom natpisnog polja.

Epitaf titulusa, koji pripada umrloj petogodišnjoj djevojčici, bio je složen u četiri retka, a njegov tekst potpuno ispunjava prostor unutar profilacije. Slova su klesana dosta nemarno, no ne bi se moglo reći i neznačajki jer odaju određene karakteristike tekućeg načina pisanja i oblikovanja slova, koja i ovaj titulus datiraju u 1. stoljeće, i to u njegovu drugu polovicu. S tim se slaže i tekst epitafa, odnosno onomastička formula koju nam titulus pruža. Distinkcijā u ovom natpisu nema, što bi također bio znak nešto kasnijeg njegovog datiranja unutar spomenutog stoljeća. Tekst epitafa je sasvim lapidaran:

TRITANO

CVRBAN

IA TRITI FIL

ANN V

*Tritano / Curban/ia Triti fil(ia) /
ann(orum) V*

Djevojčica Tritanona (*Tritano*) predstavljena je ovdje svojom kompletnom dvoimenom, tročlanom, onomastičkom formulom (tip II Bb), a s obzirom na njenu dob (pet godina života) taj način izražavanja imena malodobnice gotovo je iznenađujući, jer se u sličnim primjerima kompletnim imenima — među kojima je važno bilo rodovsko ime ako je formula imala taj razvijeni oblik — predstavljaju roditelji ili barem »*pater familias*«, tj. otac djeteta. O imenu *Tritano* bilo je već govora kod titulusa B. U ovoj maloj zbirci novih riditskih natpisa ono se dvaput javlja, obogaćujući onomastikon i Ridita i Delmata, i Ilira općenito, tim zanimljivim antroponimom ambivalentnog (?) generičkog karaktera.³⁵ Rodovsko ime *Curbanus*, -a već je otprilike poznato s riditskih natpisa.³⁶

Ovaj nalaz predstavljao je drugo njegovo javljanje, no kasnije je još jedan noviji nalaz taj broj podigao na tri: dvaput se javlja u onomastičkoj formuli ženskih osoba, a jedanput u neodređenom obliku,³⁷ kao kratica (?), zajedno s pokraćenim osobnim imenima, pa ga nije bilo

³⁵ Podsjetimo se još jednom na riditski natpis CIL III 2792, u kojemu se spominje dvanaestogodišnja Aplona, kći Tritanona (?) ili Tritanone (?): *Aplo Tritanonis*. Iako je ime dano u patronimiku (filijaciji), gdje očekujemo ime muške osobe, čini se da ovdje ipak moramo računati s matronimikom, jer se to mora zaključiti iz teksta epitafa (*Tritanoni Lavi f., an. LX et Aploni Tritanonis, an. XII, Tritano Acali matri et filiae fecit*), ukoliko ne bismo pretpostavili da se tako zvao i otac Aplone, što bi doista značilo da je ime bilo ambigeneričko.

³⁶ Usp. *Onomasticon Riditinum*, 162, s. v., gdje je već bila našla mjesta i ova, nova riditska potvrda. Bila je već obuhvaćena i u radu »*Illyrica*« (*Archaeol. Jugosl.*, 2) u skupini imenskih formula ženskih osoba tipa II B, b.

³⁷ Usp. *Diadora*, 2, 23: *Mican... Curban... Aplinīs f.*. Rodovsko ime *Curbanus*, -ia izvedeno je od osobnog imena, zasada nepotvrđena u Ridita i u Ilira, koje je tvorbom moralo podsjećati na osobno ime iz ove formule (*Mican*). Moglo bi se očekivati da mu je osnova glasila *Curbant-*, a nominativni oblik, u latinskoj verziji, *Curban* ili *Curbas*. To što je rodovsko ime dobilo oblik *Curbanus*, -ia a ne *Curbantius*, -ia dovodi u pitanje spomenutu osnovu imena, unatoč brojnim sličnim primjerima u ilirskoj onomastici. U vezi s time revidiramo i citirani titulus iz »*Diadore*«, u kojemu je osobno ime *Mican* — u 1. retku — predano čitavo, a ne u skraćenom obliku. Stoga bismo tu reviziju prezentirali ovako: *Mican/Curban(ius)/Aplinīs (f.)*.

moguće bliže odrediti. Patronimik odnosno filijacija daje već dobro poznato ime *Tritus*, koje je vrlo često na riditskim natpisima, ali je bilo u široj upotrebi i u drugim ilirskim sredinama, pa i u onim najjužnijim.³⁸ O tom smo imenu posebno pisali u raspravi posvećenoj pitanju interpretacije jednog pasusa u Polibija koji govori o sastavu poslanstva što ga je macedonski kralj Perzej uputio ilirskom kralju Genciju.³⁹ To ime ima svog srodnika u grčkom onomastiku (pitanje je jesu li ga Iliri preuzeli od njih?), a pripada grupi imena numeričkog karaktera.

5. Ulomak poklopca urne-osuarija (T. VII)

Dimenzije: visina 30 cm, širina (sačuvani dio) 47 cm, duljina (sačuvani dio) 15—20 cm.

Urna (osuarij) kojoj je pripadao poklopac čiji je ulomak nađen u grobu br. 2 nije nađena kao što nisu nađene ni urne kojima su pripadali poklopci koji su prekrivali grob br. 1. Oblik im možemo samo pretpostaviti: bio je, svakako, četverokutne osnove, no na području Ridita nađeno je više takvih osuarija, koji se javljaju u dva osnovna tipa. Jedan od njih je onaj koji smo već nazvali minisarkofagom, jer oblikom podsjeća na taj toliko poznati sepulkralni spomenik, a drugi — za razliku od spomenutoga — kvadratne je osnove i vertikalne je impostacije, te mu pročelje, ukoliko je bilo s natpisom, oponaša opisane tituluse. Kako je ovdje riječ o ulomku poklopca koji uglavnom predstavlja njegov prednji dio, dakle, zabat, nije moguće odrediti kojemu je od dvaju tipova riditskih osuarija poklopac pripadao. Ono što je jasno jest to da je osuarij bio od finog sitnozrnatog vapnenca i da je pripadao kvalitetnijim spomenicima toga tipa na ovom području. Izrada mu je morala biti vrlo solidna, zanatski na visini, sudeći prema zabatnom dijelu poklopca koji se sačuvao. Zabat je zatvarao širokokutni trokut, sav ispunjen dekoracijom, koja pokazuje da je majstor poznavao osnovna načela plastičnog ukrašavanja arhitektonskih površina (*horror vacui*). Dvostruka plastično modelirana profilacija prati samo gornji, trokutasti, dio dekoriranog prostora (ukrasnog polja), a okolo je tekao ravni i glatki pojas (traka) stvarajući doista dojam masivne krovne konstrukcije kakvog monumentalnog zdanja. Posebnu pažnju, međutim, privlači dekoracija u zabatnom trokutnom polju, izrađena u plitkom, plošnom reljefu. U sredini je prikazan shematizirani kantaros s dvije markantne ručke u obliku slova S, a iz posude, ravnomjerno i antitetski, teku prema uglovima zabata grane s bujnim realistički oblikovanim lišćem bršljana. Desna i lijeva strana lisnatog granja nisu, ipak, uzajamne kopije, već slobodno i inspirirano oblikovane svaka za se. Kao da se među tim lišćem osjećaju i »dubinski« planovi, jer dok su neki listovi urezivanjem tek definirani drugima se već osjeća izvjesna reljefnost. Kod nekih je crtom koja

³⁸ Za njegov riditski fundus usp. *Onomasticon Riditinum*, 169. s. v., a za širu ilirsku rasprostranjenost usp. A. Mayer, sp. dj., s. v.

³⁹ Usp. naš rad Ad Polyb. XXVIII 8,9 (*Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik* — Festschrift für Artur Betz, Wien 1985, 507).

spaja peteljku s vrhom lista izražena struktura i anatomija lista. Iako se ni ovaj rad ne može ubrojiti u posebno kvalitetna skulpturalna ostvarenja, valja priznati da je potekao iz jedne solidne (je li i lokalne?) klesarske radionice i da predstavlja, osobito u usporedbi s mnogim drugim poklopcima osuarija s ovog lokaliteta, vrijedan zanatski rad i dokument takve klesarske aktivnosti. Ovaj simbolički motiv, u kojemu valja prepoznati tzv. drvo (stablo) života — »*arbor vitae*« — vidimo na još nekim ulomcima nedefiniranih sepulkralnih spomenika s područja Ridita, a s nekim drugim florealnim motivom i na nizu sepulkralnih cipusa i osobito »riditskih« osuarija.⁴⁰ Zabati osuarija koji su se sačuvali imaju širi repertoar dekoracije i simbola: najčešći su motivi s rozetom u središnjem dijelu te akantusom ili drugim lisnatim motivima, koji su bili pogodni da se prilagode obliku i površini zabatnog ukrasnog polja. Kao središnji motiv javlja se i lik orla (vojnički spomenik?), pa tordirani vijenci, alati, kao i ljudsko pocrsje, što sve, osim likovne i simboličkih vrijednosti, ima i posebno značenje za upoznavanje duhovnog, javnog i društvenog života ove sredine s neizbrisivim tragovima autohtone, ilirske (delmatske) geneze. U svemu se naziru uočljivi elementi rimske duhovne asimilacije, koji su, zajedno, riditskom stvaralaštvu i životnoj praksi davali obilježje određenog i jedinstvenog kulturnog zajedništva.

Tu sliku zorno ilustriraju i ovi nalazi spolija iz grobova na Verušama — Katunima, koje je područje na periferiji antičkog municipija. Oni, kao i nalazi u drugim, posebno naseobinskim ostacima pokazuju upravo sve specifičnosti koje povezuju i pomiruju prepoznatljive autohtone oblike epihorskih (u kultovima, onomastici, stambeno-gospodarskim kompleksima i dr.) s novim oblicima života koje je u krajeve istočnog Jadrana pokušavao, a dobrim dijelom i uspio, zasaditi novi gospodar Jadrana i Balkana — Rim.

S u m m a r y

EPIGRAPHICA RIDITINA ANECDOTA

On an old Discovery of Late-Roman Graves in Veruše — Katuni,
Danilo Gornje (Dalmatia)

The area of the *Riditae* — with the city of *Rider*, *Municipium Riditarum* — which extends along the coastal area of the Illyrian *Delmatae*, has long been established in scholarly Illyrological literature as a site rich in epigraphical monuments bearing original Illyrian names. A multitude of onomastic sources has

⁴⁰ Sva se ta građa čuva u Muzeju grada Šibenika i djelomično je izložena u stalnoj muzejskoj izložbi. Gradu je pred mnogo godina prikupila i stručno prikazala u svojem diplomskom radu tadašnja naša studentica Ivana Iskra. Rad je mnogo šire tematike — »Antička skulptura i dekorativna plastika iz Danila«, Zagreb 1965, I, II (čuva se kao rukopis) — a spomenici na koje smo ovdje upozorili obrađeni su u poglavlju V (Urne, str. 13—19).

been preserved from the pre-Roman hillfort settlement (*Rider*), as well as from the later Roman municipium, whose inhabitants obtained limited Roman rights (*ius Latinum minus*). The onomastic sources follow the status and the social and legal state of the Riditae throughout the first two centuries of Roman rule in the Adriatic. This period sees the gradual cultural and political transformation of the local inhabitants.

Riditaeon onomastics is the basis of almost all that is known of Illyrian onomastics in general, especially anthroponymy, also of the dead Illyrian language. On this it has been possible not only to build up a Riditaeon onomastic (see D. Rendić-Miočević, *Onomasticum Riditinum*, *Živa antika* XXI/1, 1971 — Ilirske onomastičke studije, III = O. R.), but also to lay the foundations for a general all-Illyrian Onomasticon, i. e. a lexicon of Illyrian names (H. Krahe, A. Mayer, I. I. Russu and others). The author has established and identified and especially in the O. R. mentioned above, the family name as a special category of name in the Riditaeon onomastic and through it in Illyrian onomastics in general. This category has analogies only in Roman onomastics and that has enabled the author to fix the development of Illyro-Riditaeon onomastics which, like Roman, show the stages of its two-name system through two-part and three-part formulae. This depends on the presence or absence of the patronymic (with analogies to Roman filiation). The final stage of this development within the Riditae has been classified as Type II Bb which encompasses name, family name and patronymic, expressed in a Roman way (example: *Aplis Lunnicus Triti f.*). It is referred to as the »Riditaeon type« of the Illyrian onomastic formula and it absolutely dominates Riditaeon examples.

A large number of Riditaeon epigraphic monuments has been known for a long time and they are mainly chance finds. The majority represents *tituli* of the so-called Riditaeon type (small, square *titulus*) and the smaller part consists of the urns — *ossuaria* so immanent to the Riditae. Many examples were discovered during excavations the early 1950s. Most often they were found incorporated in structures of late antiquity or early mediaeval period forming parts of walling of graves.

Two such late antique graves (1,2) of dry-wall construction were found in Veruše in the area of Katuni of Danilo during the excavations in 1952 of the main Riditaeon cemetery. The cemetery developed in late antiquity around the dilapidated and transformed Roman city core, together with the early Christian sacral complex which, following the tradition of Roman sites in Dalmatia, spread from abandoned bath-complexes. Within the dry-wall construction of the graves many early-Roman monuments and their fragments were found; among those particularly interesting are four *tituli* (A, B, C, D) and a part of a lid from a »Riditaeon« urn-ossuarium with outstanding floral decoration.

This paper deals with the detailed analysis of the epigraphical content of the four *tituli*. It represents an extremely important onomastic document which partly supports characteristics of Riditaeon onomastics already known. This is true of the onomastic repertoire as well as of the presentation and use of the onomastic formulae, whereas the inscriptions also reveal onomastic values hitherto unknown.

1. *Titulus A* (grave 1):

Toto Sarnunia Statti f(ilia) an. XXXV h(ic) s(ita) e(st)

Onomastic formula of type II Bb (Rendić-Miočević). — All three names appear for the first time in the Riditaeon and Illyrian onomastic.

2. *Titulus B* (grave 1):

.../... Statan[io] et Tritanoni con(iugi) eius Panto Statania f(ilia) p(arentibus) b(ene) m(erentibus) p(osuit)

The onomastic formula of father and daughter, the dedicatrix, is of type II A (name and family name). This formula is very rare on Reditaeon monuments. The mother's name (personal name only) belongs to the basic type in the development of the Illyrian onomastic — I A. All names on this inscription are already known.

3. Titulus C (grave 2):

Aplini Bardurio Pladomeni fil(io) an. LXXX Turus e(t) (Se)x(t)o(?) fili(s) fec(erunt)

The onomastic formula of the father is of type II Bb, and that of the children who are the dedicators is of type I A. New is only the family name *Bardurius* which has its origin in a patronymic (from the name *Bardus* which has so far been known only outside the Reditaeon and Illyrian territory). *Sexto* is here proposed as a restoration because it is a name very common among Illyrian Delmatae.

4. Titulus D (grave 2)

Tritano Curbania Triti fil(ia) ann. V

The onomastic formula is of type II Bb. All names are already known in Reditaeon and Illyrian onomastics.

All names here described as new are new in the whole Illyrian onomastic repertoire and that includes that of the Delmatae. These are personal names *Toto* (fem.) and *Stattus* (masc.), and family names *Bardurius* (masc.) and *Sarnunia* (fem.), both of patronymic origin (*Sarnunius* from *Sarnus*, thus far a name unconfirmed among the Reditae).

5. Fragment of an urn lid (grave 2)

Only a front part of the lid — gable — of the rectangularly-based urn is preserved. The urn has a traditional »Reditaeon« concept with the front on one of the narrow sides of the monument, or it might have belonged to an urn with a square base and vertical imposture (the second type of Reditaeon urns — *ossuaria*). These urns bear a titulus in the gable. The titulus reproduces the described Reditaeon tituli as independent tombstones.

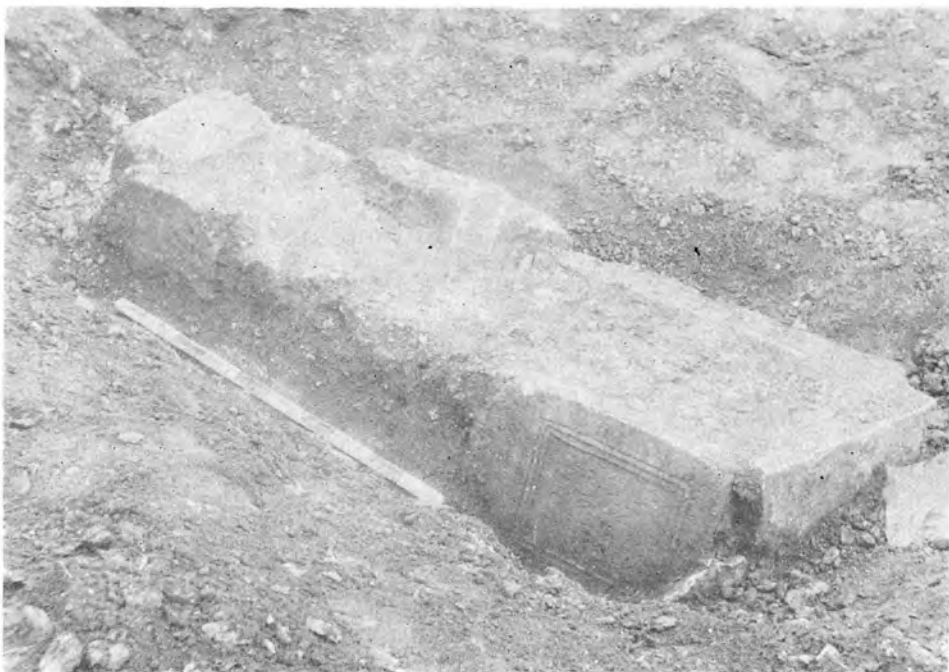
The gable bears a shallow and quality relief of laurel leaves which spreads from the centre towards the edges and covers it completely (*horror vacui*). Undoubtedly, the decoration has a symbolic function (tree of life, *arbor vitae*). It is a decoration which is characteristic of the lids of Reditaeon urns (*ossuaria*). The lids have a roof-like construction which in reality are gables with various motifs. Most common is the rosette-wreath; there are motifs from the life of the deceased such as their busts, their tools etc. The floral motif — tree of life in various floral shapes — was most probably copied from monumental Roman-type monuments (*stelae* and *cippi*), many of which have been found in this Illyrian-Roman monuments of mostly sepulchral origin which, however, are not easily identified or assessed.

Sl. 1. Veruše-Katuni, grob br. 1, s pokrovom

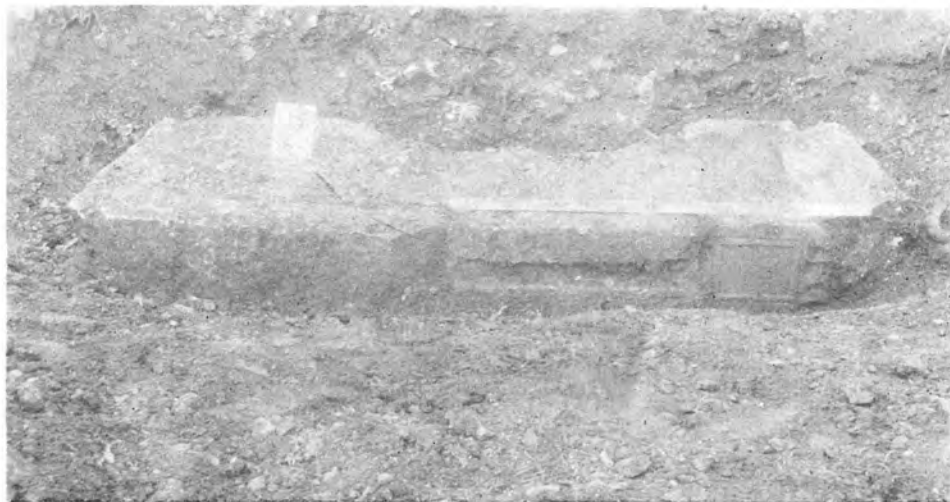
Sl. 2. Veruše-Katuni, grob br. 1, bez pokrova

Sl. 1. Veruše-Katuni, grob br. 2,
prije čišćenja

Sl. 2. Veruše-Katuni, grob br. 2,
nakon čišćenja

Sl. 1. Veruše-Katuni, grob br. 2, detalj

Sl. 2. Veruše-Katuni, grob br. 1, detalj

Sl. 1. Veruše-Katuni, grob br. 2, detalj

Sl. 2. Veruše Katuni, grob br. 1, detalj

Sl. 1. Titulus A, grob br. 1

Sl. 2. Titulus C, grob br. 2

Sl. 1. Titulus B, grob br. 1

Sl. 2. Titulus D, grob br. 2

Ulomak poklopca urne, grob br. 2